2026-yil
9(2)-son

“FAN VA TA’LIM YANGILIKLARI”

ILMIY - METODIK

JURNALI

saen.uz

FAN VA TA'LIM YANGILIKLARI
JURNALI

2026-yil
9(2)-son

Bosh muharrir:
Shoumarov G‘ayrat Bahromovich, psixologiya fanlari doktori, akademik

Bosh muharrir o‘rinbosari:
Qodirov Umarali Do‘stqobilovich, psixologiya fanlari doktori (DSc), professor

Mas’ul kotib:
Muqimov Alisher

Texnik muharrir:
Qarshiyev Jamshid Murotaliyevich, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

TAHRIR HAY’ATI:

01.00.00 – FIZIKA-MATEMATIKA FANLARI
Ayupov Shavkat Abdullayevich, fizika-matematika fanlari doktori, akademik
A’zamov Abdulla, fizika-matematika fanlari doktori, akademik
Zohidov Erkin A’zamovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

02.00.00 – KIMYO FANLARI
Normaxamatov Nodirali Soxobataliyevich, kimyo fanlar doktori, professor
Tojibayev Komiljon Sharobitdinovich, kimyo fanlar doktori, akademik

03.00.00 – BIOLOGIYA FANLARI
Abdurahmonov Ibrohim Yo‘lchiyevich, biologiya fanlari doktori, akademik
Sulaymonov Botirjon Abdushukurovich, biologiya fanlari doktori, akademik

04.00.00 – GEOLOGIYA-MINERALOGIYA FANLARI
Fayziyev Abdulhaq Radjabovich, geologiya-mineralogiya fanlari doktori, professor
Husanov Sultonboy To‘xtayevich, geologiya-mineralogiya fanlari doktori, professor

05.00.00 – TEXNIKA FANLARI
Allayev Qahramon Rahimovich, texnika fanlari doktori, akademik
Majidov Inom Urishevich, texnika fanlari doktori, professor
Turobjonov Sadritdin Maxamatdinovich, texnika fanlari doktori, akademik
Shaumarov Said Sanatovich, texnika fanlari doktori, professor

06.00.00 – QISHLOQ XO‘JALIGI FANLARI
Namozov Shodmon Ergashovich, qishloq xo‘jaligi fanlari doktori, akademik
Shoumarov Hikmat Bahromovich, qishloq xo‘jaligi fanlari nomzodi, professor

07.00.00 – TARIX FANLARI
Ziyo Azamat Hamid o‘g‘li, tarix fanlari doktori, akademik
Sagdullayev Anatoliy Sagdullayevich, tarix fanlari doktori, akademik
Yusupova Diloram Yunusovna, tarix fanlari doktori, akademik

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI
Abdurahmonov Qalandar Xodjayevich, iqtisod fanlari doktori, akademik
Musayev Behzod Anvarovich, iqtisod fanlari nomzodi
To‘xliyev Nurislom, iqtisod fanlari doktori, akademik
G‘ulomov Saidahror Saidahmedovich, iqtisod fanlari doktori, akademik

FAN VA TA'LIM YANGILIKLARI
JURNALI
2026-yil
9(2)-son

09.00.00 – FALSAFA FANLARI
Nazarov Qiyom Normirzayevich, falsafa fanlari doktori, professor
Saifnazarov Ismoil Saifnazarovich, falsafa fanlari doktori, professor

10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI
Mengliyev Baxtiyor Rajabovich, filologiya fanlari doktori, professor
Sirojiddinov Shuhrat Samariddinovich, filologiya fanlari doktori, akademik
Xidirov Rajab Gulmatovich, filologiya fanlari nomzodi, dotsent (Tojikiston)

11.00.00 – GEOGRAFIYA FANLARI
Nigmatov Asqar Nigmatullayevich, geografiya fanlari doktori, professor
Tojiyeva Zulxumor Nazarovna, geografiya fanlari doktori, professor

12.00.00 – YURIDIK FANLAR
Rustamboyev Mirzayusuf Hakimovich, yuridik fanlar doktori, professor
Saidov Akmal Xolmatovich, yuridik fanlar doktori, akademik
Xolmo'minov Jumanazar Toshtemirovich, yuridik fanlar doktori, professor
Qodirov Bobiromon Bekmurodovich, yuridik fanlar doktori, professor

13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI
Djurayev Risboy Haydarovich, pedagogika fanlari doktori, akademik
Ibraimov Xolboy, pedagogika fanlari doktori, akademik
Musurmonova Oynisa, pedagogika fanlari doktori, professor
Umarov Bahrom Norboyevich, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent

14.00.00 – TIBBIYOT FANLARI
Akilov Xabibulla Ataullayevich, tibbiyot fanlari doktori, professor
Nazirov Feruz Gafurovich, tibbiyot fanlari doktori, akademik

15.00.00 – FARMATSEVTIKA FANLARI
Abdullabekova Viloyat Nurillabekovna, farmatsevtika fanlari doktori, professor
Tulaganov Abduqodir Abdurahmonovich, farmatsevtika fanlari doktori, professor

16.00.00 – VETERINARIYA FANLARI
Daminov Asadullo Suvonovich, veterinariya fanlari doktori, professor
Jabborov Shuhrat Abdumajidovich, veterinariya fanlari doktori, professor
G'afurov Aktam G'afurovich, veterinariya fanlari doktori, professor

17.00.00 – SAN'ATSHUNOSLIK FANLARI
Ahmedova Nigora Rahimovna, sanatshunoslik fanlari doktori, professor
Hakimov Akbar Abdullayevich, san'atshunoslik fanlari doktori, akademik

18.00.00 – ARXITEKTURA FANLARI
Nozilov Dodo Avazovich, arxitektura fanlari doktori, professor
Uralov Axtam Sindarovich, arxitektura fanlari doktori, professor

19.00.00 – PSIXOLOGIYA FANLARI
Abdusamatov Hasanboy Usmonjon o'g'li, psixologiya fanlari doktori, professor
Barotov Sharif Ramazonovich, psixologiya fanlari doktori, professor
Karimova Vasila Mamanosirovna, psixologiya fanlari doktori, professor
Halimova Mashraboy Vohidovna, psixologiya fanlari doktori, professor
Lazar Drajeta, psixologiya fanlari doktori, professor, Belgrad, Serbiya
Karpinskiy Konstantin Viktorovich, psixologiya fanlari doktori, professor, Grodno, Belarussiya
Boboyeva Sayyora Boboradjabovna, psixologiya fanlari doktori, professor, Tojikiston
Suletbayeva Ella Serikbayevna, psixologiya fanlari doktori, dotsent

Turaxonov Abdukarim Eshkuziyevich, psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent
22.00.00 – SOTSIOLOGIYA FANLARI
Bekmurodov Mansur Bobomurodovich, sotsiologiya fanlari doktori, professor
Toshmuhamedova Dilorom Gafurdjanovna, sotsiologiya fanlari doktori

23.00.00 – SIYOSIY FANLAR
Avazov Komil Xolliyevich, siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori
Fayzullayev Alisher Omonullayevich, siyosiy fanlar doktori, professor
Hasanov Otabek Abdurashidovich, siyosiy fanlar doktori
Paxrutdinov Shukritdin Ilyasovich, siyosiy fanlar doktori, professor
Omonov Baxtiyor Axtamovich, siyosiy fanlar doktori, professor
Quronboyev Qahramon Qo'chqorovich, siyosiy fanlar doktori, professor

24.00.00 – ISLOMSHUNOSLIK FANLARI
Ibrohimov Ne'matulla, filologiya fanlari doktori, akademik
Islomov Zohidjon Mahmudovich, filologiya fanlari doktori, professor

FAN VA TA'LIM YANGILIKLARI
JURNALI
2026-yil
9(2)-son

UDK 159.9:34:351.74

Safarov Xamza Jo‘rayevich,
Qarshi davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

ICHKI ISHLAR XODIMLARIDA HUQUQIY SAVODXONLIKNI PSIXOLOGIK DIAGNOSTIKA QILISHNING METODIK ASOSLARI

Annotatsiya. Maqolada ichki ishlar xodimlarida huquqiy savodxonlikni psixologik diagnostika qilishning metodik asoslari nazariy jihatdan ishlab chiqiladi. Huquqiy savodxonlikni faqat normativ-huquqiy hujjatlar mazmunini eslab qolish darajasi bilan baholash kasbiy faoliyatning psixologik tabiatini to‘liq ochib bermasligi asoslanadi. Diagnostik konstrukt tarkibida kognitiv-huquqiy, qadriyat-munosabat, xulqiy-vaziyatli, regulyativ-refleksiv va kommunikativ-protsessual komponentlarni ajratish taklif etiladi. Xalqaro psixometriya standartlari, huquqiy ongni o‘lchashga oid metodik ishlanmalar hamda vaziyatli hukm testlari bo‘yicha tadqiqotlar qiyosiy tahlil qilindi. Natijada ichki ishlar xodimlari uchun huquqiy savodxonlik diagnostikasini ishlab chiqishning besh bosqichli sikli, metodlarni tanlash mezonlari va validatsiya talablari taklif qilindi. Mualliflik yondashuvida test, kasbiy keys, o‘zini baholash, strukturalashtirilgan suhbat va kuzatuv ma'lumotlarini bir manbaga keltirmasdan, profil ko‘rinishida talqin qilish metodik jihatdan ustun deb qaraladi. Boshqa davlatlarda yaratilgan huquqiy ong shkalalarini O‘zbekiston ichki ishlar xodimlariga to‘g'ridan-to‘g'ri ko‘chirish emas, balki milliy qonunchilik va xizmat kontekstiga moslashtirib qayta validatsiya qilish zarurligi ko‘rsatildi.

Kalit so‘zlar: ichki ishlar xodimi, huquqiy savodxonlik, psixologik diagnostika, huquqiy ong, validlik, ishonchlilik, vaziyatli hukm testi, kasbiy keys, psixometriya, metodik ta'minot.

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ДИАГНОСТИКИ ПРАВОВОЙ ГРАМОТНОСТИ СОТРУДНИКОВ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

Аннотация. В статье теоретически обосновываются методические основы психологической диагностики правовой грамотности сотрудников органов внутренних дел. Показано, что проверка знания нормативных актов отражает лишь когнитивный уровень и не позволяет в полной мере оценить способность сотрудника распознавать юридически значимую ситуацию, соотносить норму с пределами полномочий, принимать обоснованное решение и реализовывать его процессуально корректным способом. Предлагается многокомпонентная модель диагностики, включающая когнитивно-правовой, ценностно-отношенческий, поведенческо-

ситуационный, регулятивно-рефлексивный и коммуникативно-процедурный блоки. На основе анализа международных психометрических стандартов, методик исследования правосознания и ситуационных тестов сформулированы требования к содержательной, конструктивной и критериальной валидности, надежности, стандартизации и локальной адаптации диагностического инструментария. Обоснована целесообразность мультиметодической оценки и профильной интерпретации результатов.

Ключевые слова: сотрудник органов внутренних дел, правовая грамотность, психологическая диагностика, правосознание, валидность, надежность, ситуационный тест, психометрика.

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR PSYCHOLOGICAL DIAGNOSIS OF LEGAL LITERACY AMONG INTERNAL AFFAIRS OFFICERS

Abstract. The article develops a theoretical and methodological framework for the psychological assessment of legal literacy among internal affairs officers. It argues that a conventional knowledge test captures only the cognitive layer of legal literacy and cannot adequately assess the ability to recognize legally relevant situations, relate legal rules to the limits of authority, make justified decisions, communicate them fairly, and reflect on one's own actions. A five-component diagnostic construct is proposed: cognitive-legal, value-attitudinal, behavioral-situational, regulatory-reflective, and communicative-procedural. International testing standards, legal-consciousness measures, and research on situational judgment tests are synthesized to formulate requirements for content, construct and criterion validity, reliability, standardization and local adaptation. A five-stage development cycle is proposed, and multimethod profile-based interpretation is recommended instead of premature reduction of heterogeneous indicators to a single integral score.

Keywords: internal affairs officer, legal literacy, psychological assessment, legal consciousness, validity, reliability, situational judgment test, psychometrics.

Kirish. Ichki ishlar organlari xodimining huquqiy tayyorgarligi xizmatning deyarli barcha yo‘nalishlarida namoyon bo‘ladi. Fuqaro bilan muloqot, murojaatni ko‘rib chiqish, profilaktik tadbir, protsessual harakat yoki nizoli vaziyatda xodim nafaqat tegishli huquqiy normani bilishi, balki uning qaysi sharoitda va qaysi chegarada qo‘llanishini anglay olishi kerak. Shuning uchun huquqiy savodxonlikni diagnostika qilish masalasi oddiy bilim nazoratidan ko‘ra murakkabroq: baholash obyekti yodlangan axborot emas, huquqiy bilimning kasbiy vaziyatdagi funksional ishlashidir.

O‘zbekiston Respublikasining 'Ichki ishlar organlari to‘g'risida'gi Qonuni ichki ishlar organlari faoliyatining vazifalari, prinsiplari, huquq va majburiyatlari hamda

xodim vakolatining huquqiy doirasini belgilaydi [1]. Ichki ishlar organlarini xalqchil professional tuzilmaga aylantirishga qaratilgan PQ-10-son qarorda esa kadrlar bilan ishlash, professional tayyorgarlik va xizmat madaniyatini takomillashtirish masalalari ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan [2]. Profilaktika inspektorlarining yuridik yo‘nalishdagi bilimini oshirish yuzasidan alohida qaror qabul qilingani [3], 2022-yilda 438 nafar profilaktika inspektori uchun huquqshunoslik va intellektual qobiliyat bo‘yicha test sinovlari tashkil etilgani [4] huquqiy tayyorgarlikni obyektiv baholashga ehtiyoj mavjudligini ko‘rsatadi. Biroq huquqshunoslik testi xodim normani biladimi, degan savolga javob beradi; u norma noaniq yoki ziddiyatli vaziyatda qanday qo‘llanishi, qarorning psixologik asoslari va protsessual muloqot sifatini to‘liq ochmaydi.

Psixologik diagnostikada asosiy masala 'nimani o‘lchayapmiz?' degan konstrukt savolidan boshlanadi. AERA, APA va NCME tomonidan ishlab chiqilgan testlash standartlarida test natijasining o‘zi emas, undan chiqariladigan xulosaning dalillar bilan asoslanishi markaziy o‘rin tutadi [5]. Shu nuqtayi nazardan huquqiy savodxonlik uchun ham avval konstruktning chegarasi belgilanmasdan turib test tuzish metodik xatoga olib kelishi mumkin. Huquqiy bilim, huquqiy ong, huquqiy madaniyat, kasbiy kompetentlik va qonuniy xulq o‘zaro aloqador bo‘lsa-da, ular bir xil psixologik konstrukt emas.

Huquqiy ongni o‘lchashga doir ayrim zamonaviy ishlanmalar mazkur muammoning murakkabligini ko‘rsatadi. Molotova va hammualliflar huquqiy ongni ko‘p o‘lchovli tuzilma sifatida operationalizatsiya qilib, huquqlar haqidagi xabardorlik, huquqiy institutlarga munosabat va boshqa tarkiblarni qamrab oluvchi so‘rovnoma ishlab chiqqanlar [10]. Levi va Svobodny huquqni muhofaza qiluvchi organ xodimlari uchun maxsus huquqiy ong shkalasini sinovdan o‘tkazib, uning psixometrik ko‘rsatkichlarini tekshirganlar [11]. Bu ishlanmalar foydali metodik tajriba beradi, ammo ularni O‘zbekiston ichki ishlar organlariga avtomatik ko‘chirish mumkin emas: normativ baza, xizmat vazifalari, til va kasbiy madaniyat boshqacha bo‘lgani sababli mahalliy mazmun validligi va qayta normirovka talab etiladi.

Tadqiqotning maqsadi - ichki ishlar xodimlarida huquqiy savodxonlikni psixologik diagnostika qilish uchun metodik modelni nazariy asoslash, diagnostik komponentlar va ularning indikatorlarini aniqlash hamda vosita ishlab chiqish va validatsiya qilish bosqichlarini tizimlashtirish. Shu maqsad doirasida uch savol qo‘yildi: birinchidan, huquqiy savodxonlikning qaysi psixologik komponentlari diagnostik konstruktga kiritilishi kerak; ikkinchidan, har bir komponentni qaysi metodlar bilan nisbatan ishonchli baholash mumkin; uchinchidan, mahalliy diagnostik vositani ilmiy muomalaga kiritish uchun qanday psixometrik dalillar zarur?

Material va metodlar. Tadqiqot nazariy-metodologik xarakterga ega. Tahlil uchun uch guruh manbalar tanlandi: birinchi guruhga ichki ishlar organlari xodimining professional-huquqiy faoliyati va tayyorgarlik talablarini belgilovchi

O‘zbekiston normativ hujjatlari; ikkinchi guruhga test yaratish, validlik, ishonchlilik va mazmun validligini baholash bo‘yicha psixometrik manbalar; uchinchi guruhga huquqiy ong, huquqiy ijtimoiylashuv va vaziyatli hukm testlarini o‘rganadigan empirik va metodik tadqiqotlar kiritildi. Manbalarni tanlashda konstruktni aniqlashga, o‘lchash usuliga yoki kasbiy vaziyatdagi xulqni baholashga bevosita metodik hissa qo‘shishi mezon qilib olindi.

Nazariy tahlilda tushunchalarni differensiallash, konstrukt xaritasini tuzish, metodlarning afzallik va cheklovlarini qiyoslash hamda psixometrik validatsiya bosqichlarini mantiqiy ketma-ketlikka keltirish usullaridan foydalanildi. Nunnally va Bernstein klassik psixometriyada ishonchlilikni o‘lchov xatosi bilan bog'liq asosiy shart sifatida ko‘radilar [6], DeVellis esa shkala yaratishda avval latent konstruktni aniq ta'riflash, keyin item hovuzini shakllantirish va so‘ng psixometrik tekshiruv o‘tkazish zarurligini ko‘rsatadi [7]. Mazmun validligini ekspert bahosi orqali miqdoriy tekshirish uchun Lawshe tomonidan taklif qilingan yondashuv metodik asoslardan biri sifatida ko‘rib chiqildi [8]. Validlikni faqat bitta korrelyatsiya yoki bitta koeffitsiyent bilan tenglashtirmaslik zarurligi Messickning dalillarga asoslangan validlik konsepsiyasiga tayangan holda qabul qilindi [9].

Kasbiy vaziyatda huquqiy qaror qabul qilishni baholash masalasida situational judgment test (SJT) yondashuvi alohida ko‘rib chiqildi. SJT xodimga ish bilan bog'liq vaziyat va bir nechta ehtimoliy javob variantini taqdim etib, undan eng ma'qul yoki o‘ziga xos xatti-harakatni tanlashni talab qiladi. McDaniel va hammualliflarning meta-tahlili vaziyatli hukm testlarining mezon validligi javob yo‘riqnomasi va test konstruksiyasiga bog'liqligini ko‘rsatgan [12]. Christian, Edwards va Bradley esa SJTning o‘zi alohida konstrukt emasligini, u orqali qaysi psixologik sifat o‘lchanayotgani aniq ko‘rsatilishi kerakligini ta'kidlaydi [13]. Mazkur xulosa huquqiy savodxonlik diagnostikasi uchun ayniqsa muhim: 'vaziyatli test' degan nom vositaning nimani o‘lchayotganini avtomatik belgilamaydi.

Natijalar. Nazariy tahlilning birinchi natijasi huquqiy savodxonlikni bir o‘lchovli konstrukt sifatida baholash yetarli emasligi haqidagi xulosadir. Ichki ishlar xodimida huquqiy savodxonlik kamida besh funksional qatlamda namoyon bo‘ladi: normani bilish va tushunish; qonuniylik va huquqqa qadriyat sifatida munosabat; normani konkret vaziyatga tatbiq etish; o‘z qarorini nazorat va tahlil qilish; huquqiy qarorni protsessual jihatdan to‘g'ri va tushunarli muloqot orqali amalga oshirish. Ushbu qatlamlar bir-biriga yaqin bo‘lsa-da, diagnostik jihatdan ularni ajratish zarur, chunki har biri boshqa turdagi o‘lchov usulini talab qiladi.

Kognitiv-huquqiy komponent 'xodim nimani biladi?' savoliga javob beradi. Bunda normaning mazmuni, vakolat chegarasi, protsessual ketma-ketlik va huquqiy atamalarni tushunish baholanadi. Mazkur komponent uchun obyektiv test, qisqa javobli topshiriq va huquqiy matndan zarur normani topish vazifasi mos keladi. Biroq ushbu usul yuqori ball olgan xodimning real vaziyatda ham qonuniy qaror qabul qilishini avtomatik kafolatlamaydi.

Qadriyat-munosabat komponenti xodimning qonuniylik, inson huquqi, protsessual adolat va vakolat chegarasiga ichki munosabatini qamrab oladi. Huquqiy ong bo‘yicha so‘rovnomalar shu qatlamga yaqin. Molotova va hammualliflar huquqiy ongni ko‘p komponentli tuzilma sifatida ko‘rsatganlar [10]; Levi va Svobodny esa huquqni muhofaza qiluvchi organ xodimlarida huquqiy ongni alohida psixometrik vosita bilan o‘rganish mumkinligini empirik namoyish etganlar [11]. Biroq self-report formatida ijtimoiy maqbul javob berish ehtimoli yuqori bo‘lgani sababli bu komponent natijasini mustaqil yakuniy mezon sifatida ishlatish maqsadga muvofiq emas.

Xulqiy-vaziyatli komponent xodim normani xizmat vaziyatiga qanday ko‘chirishini ko‘rsatadi. Bunda kasbiy keys va SJT usuli ko‘proq axborot beradi. Masalan, keysda xodimga fuqarodan kelgan murojaat, manfaatlar to‘qnashuvi yoki vakolat chegarasi bilan bog'liq umumiy vaziyat berilib, qaysi harakatni tanlashi va qarorini qaysi huquqiy mezon bilan asoslashini ko‘rsatish so‘ralishi mumkin. Bu usul faktik yodlashdan ko‘ra qaror algoritmini ko‘proq ochadi. SJT bo‘yicha meta-tahlillar ushbu format ish faoliyatiga aloqador xulqni prognozlash uchun foydali bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatadi [12; 13], biroq test mazmuni baholanayotgan real kasbiy domen bilan mos bo‘lishi shart.

Regulyativ-refleksiv komponent qaror qabul qilish jarayonidagi o‘zini nazorat qilish, xatoni tan olish, huquqiy noaniqlikni ko‘ra bilish va zarur holatda qo‘shimcha maslahat yoki normativ manbaga murojaat qilish tayyorligini anglatadi. Uni faqat Likert shkalasi bilan o‘lchash qiyin; strukturalashtirilgan suhbat, keysdan keyingi reflektiv savollar va xulqiy kuzatuv bilan kombinatsiya qilish maqsadga muvofiq. Kommunikativ-protsessual komponent esa qarorning qonuniy asosini fuqaro yoki hamkasbga tushunarli, xolis va hurmatli shaklda yetkazish, tinglash va protsessual neytrallikni saqlash kabi ko‘rsatkichlarni o‘z ichiga oladi. Protsessual adolat bo‘yicha tadqiqotlarda aynan hurmat, ovoz berish imkoniyati, neytrallik va ishonchlilik fuqarolarning huquqiy institutlarga munosabatida muhim o‘rin tutishi ko‘rsatilgan [14-17].

1-jadval

Huquqiy savodxonlikni psixologik diagnostika qilish uchun konstrukt xaritasi

Komponent	Asosiy indikator	Tavsiya etiladigan metod	Metodik xavf
Kognitiv-huquqiy	Normani tanish; mazmunini tushunish; vakolat chegarasini farqlash	Obyektiv bilim testi; qisqa javob; huquqiy matn bilan ishlash	Yodlashni amaliy qo‘llash bilan adashtirish
Qadriyat-munosabat	Qonuniylik, huquq va protsessual adolatga munosabat	Likert shkalasi; huquqiy ong so‘rovnomasi; yarim strukturalashtirilgan suhbat	Ijtimoiy maqbul javob; deklarativ pozitsiya

Komponent	Asosiy indikator	Tavsiya etiladigan metod	Metodik xavf
Xulqiy-vaziyatli	Realistik vaziyatda qonuniy va mutanosib qaror tanlash	Kasbiy keys; situational judgment test; rolli vaziyat	Keysning real ish domeniga mos kelmasligi
Regulyativ-refleksiv	Xatoni ko‘ra bilish; o‘zini nazorat; noaniqlikni tan olish; maslahat izlash	Keysdan keyingi reflektiv savollar; strukturalashtirilgan suhbat; kuzatuv	O‘zini baholashning subyektivligi
Kommunikativ-protsessual	Huquqiy qarorni tushuntirish; xolislik; hurmat; tinglash	Rolli o‘yin; kuzatuv varaqasi; audio/video asosida ekspert bahosi	Baholovchilar o‘rtasidagi tafovut

Konstrukt xaritasidan kelib chiqadigan muhim metodik xulosa shuki, barcha ko‘rsatkichlarni boshidanoq bitta 'umumiy huquqiy savodxonlik bali'ga yig'ish shoshma-shosharlik bo‘lishi mumkin. Agar latent tuzilma empirik tekshirilmagan bo‘lsa, turli metodlarda olingan ballarga ixtiyoriy vazn berish ilmiy asosga ega bo‘lmaydi. Dastlabki bosqichda kognitiv, qadriyat, vaziyatli, regulyativ va kommunikativ ko‘rsatkichlarni alohida profil sifatida saqlash; keyin faktor tahlili, mezon validligi va tashqi kriteriylar bilan bog'lanish asosida ularning umumiy yoki alohida shkala sifatida talqin etilishi haqida qaror qabul qilish to‘g'riroq.

Diagnostik vosita ishlab chiqishda ikkinchi natija - mazmun validligining ustuvorligi. Ichki ishlar xodimi uchun test itemlari akademik huquq fanining umumiy savollaridan emas, real xizmat vakolati va ish vazifalaridan kelib chiqishi kerak. Ekspert guruhiga psixolog, yuridik fan mutaxassisi, amaliy xizmat tajribasiga ega xodim va testologni kiritish mazmunni bir yoqlama talqin qilish xavfini kamaytiradi. Lawshe yondashuvida ekspertlar har bir itemning konstrukt uchun zarurligini baholaydi va mazmun validligi koeffitsiyenti CVR = (n_e - N/2)/(N/2) formulasi orqali hisoblanadi [8]. Bu formula ekspert kelishuvini tartibga solishga yordam beradi, lekin yakuniy qaror faqat matematik chegaraga emas, itemning huquqiy va kasbiy mazmuniga ham tayanishi kerak.

Uchinchi natija - validlik va ishonchlilikni alohida tushunish zarurati. Ichki konsistentlik yuqori bo‘lishi test aynan kerakli konstruktni o‘lchayotganini anglatmaydi. AERA/APA/NCME standartlari test natijasidan chiqariladigan xulosa uchun mazmun, ichki struktura, boshqa o‘zgaruvchilar bilan bog'lanish va foydalanish oqibatlari bo‘yicha dalillar jamlanishini talab qiladi [5]. Messick ham validlikni testning o‘zgarmas 'xususiyati' emas, balki ballardan chiqariladigan xulosaning asoslanganligi sifatida ko‘radi [9]. Shu sabab huquqiy savodxonlik vositasini 'Cronbach alfa yuqori bo‘ldi' degan bitta ko‘rsatkich bilan tasdiqlangan deb hisoblash noto‘g'ri.

To‘rtinchi natija - diagnostika kasbiy kontekstga mos va multimethod bo‘lishi kerak. Masalan, bilim testi yuqori, lekin vaziyatli keys past natija bergan xodimda muammo bilim yetishmasligida emas, normani vaziyatga transfer qilishda bo‘lishi

mumkin. Aksincha, keysda to‘g'ri qaror topib, normativ asosni izohlashda qiynalish amaliy tajriba mavjud, lekin huquqiy konseptualizatsiya zaif ekanini ko‘rsatishi mumkin. Bunday farqlar rivojlantiruvchi psixologik yordam yoki malaka oshirish mazmunini aniqroq tanlash imkonini beradi.

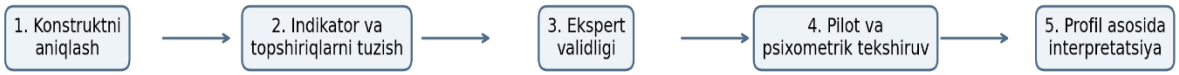
2-jadval

Diagnostik vositani ishlab chiqish va validatsiya qilishning tavsiya etiladigan bosqichlari

Bosqich	Asosiy ish	Kutiladigan dalil	Qaror mezoni
1. Konstrukt chegarasi	Huquqiy savodxonlik komponentlari va xizmat domenlarini aniqlash	Konstrukt xaritasi; indikatorlar ro‘yxati	Har bir indikator aniq psixologik mazmunga ega
2. Item va keys hovuzi	Bilim savollari, vaziyatlar, reflektiv va kuzatuv indikatorlarini tuzish	Yetarli va takrorlanmaydigan topshiriqlar bazasi	Kasbiy vazifalarni keng qamrab olish
3. Ekspert tekshiruvi	Yurist, psixolog, amaliyotchi va testolog bahosi	Mazmun validligi; CVR/CVI va sifatli izohlar	Noaniq yoki ortiqcha itemlarni qayta ishlash
4. Pilot va psixometriya	Pilot tanlanma; item tahlili; ishonchlilik; faktor tuzilma; baholovchilar kelishuvi	Ichki struktura, o‘lchov xatosi va barqarorlik dalillari	Shkala tuzilmasi ma’lumot bilan mos kelishi
5. Tashqi validatsiya va norma	Ta’lim natijasi, ekspert bahosi yoki ishga oid mezonlar bilan tekshirish; mahalliy normirovka	Mezon va inkremental validlik; interpretatsiya diapazonlari	Natijadan foydalanish maqsadiga mos dalil

Pilot bosqichida namunani tanlash ham vosita sifati uchun muhim. Huquqiy savodxonlik xizmat staji, bo‘linma vazifasi, yuridik tayyorgarlik va lavozim darajasiga qarab farqlanishi mumkin. Shuning uchun bir bo‘linma xodimlarida olingan norma barcha ichki ishlar tizimiga avtomatik tatbiq etilmasligi kerak. Agar vosita tanlov, attestatsiya yoki rivojlantiruvchi diagnostika uchun turlicha maqsadda ishlatilsa, har bir foydalanish holati uchun alohida validlik dalili zarur [5].

Vaziyatli hukm testlaridan foydalanishda javob kalitini tuzish alohida masala. 'Eng to‘g'ri javob' faqat bir ekspertning shaxsiy tajribasiga asoslanmasligi kerak. Ideal holatda huquqiy norma, protsessual talab, professional etik mezon va tajribali ekspertlar konsensusi birlashtiriladi. McDaniel va hammualliflar javob yo‘riqnomasi SJT validligiga ta'sir qilishi mumkinligini ko‘rsatganlar [12]; Ployhart va Ehrhart ham 'nima qilardingiz?' hamda 'eng samarali javob qaysi?' kabi yo‘riqnomalar turli konstruktlarni faollashtirishini qayd etadi [18]. Demak, huquqiy savodxonlik uchun yo‘riqnoma diagnostika maqsadiga qarab oldindan standartlashtirilishi lozim.

1-rasm. Huquqiy savodxonlik diagnostik vositasini yaratishning besh bosqichli metodik sikli

Besh bosqichli siklda interpretatsiya yakun emas, keyingi qayta ko‘rib chiqishning boshlanish nuqtasi hisoblanadi. Pilot natijasida ayrim itemlar faqat yuridik bilimni, boshqalari esa umumiy intellekt yoki verbal qobiliyatni kuchli o‘lchashi mumkin. Shunda konstrukt xaritasi va itemlar hovuzi qayta ko‘rib chiqiladi. Shu sabab diagnostik vosita bir marta tuzilib, o‘zgarmas qoladigan anketa emas, validlik dalillari to‘planishi bilan takomillashadigan o‘lchov tizimi sifatida qaralishi kerak.

Muhokama. Taklif etilgan model amaldagi yuridik bilim nazoratini inkor qilmaydi; aksincha, uning o‘rnini aniq belgilaydi. Huquqiy bilim testi kompleks diagnostikaning kognitiv blokidir. O‘zbekiston amaliyotida profilaktika inspektorlari uchun huquqshunoslik va intellektual qobiliyat testlarining qo‘llangani [4] obyektiv testlash infratuzilmasi mavjudligini ko‘rsatadi. Keyingi metodik qadam ushbu bilim ko‘rsatkichini vaziyatli qaror, huquqiy asoslash va refleksiya bilan bog'lashdan iborat bo‘lishi mumkin.

Huquqiy ong shkalalari kompleks diagnostika uchun ikkinchi manba bo‘la oladi. Molotova va hammualliflar ishlab chiqqan so‘rovnoma huquqiy ongning bir nechta yo‘nalishini o‘lchashga uringan [10]; Levi va Svobodny huquqni muhofaza qiluvchi organ xodimlari uchun 46 itemli shkala ishlab chiqib, 504 nafar xodimda uning bir martalik ishonchliligi va boshqa psixologik ko‘rsatkichlar bilan bog'lanishini tekshirganlar [11]. Biroq mazkur vositalar boshqa huquqiy tizim va madaniy kontekstda ishlab chiqilgan. Ularning itemlarini tarjima qilib qo‘llash yetarli emas: mazmun O‘zbekiston qonunchiligi va ichki ishlar organlarining real vakolatlariga qayta moslashtirilishi, til versiyasi kognitiv intervyu orqali tekshirilishi va mahalliy tanlanmada konstruktsion tuzilma qayta tasdiqlanishi kerak.

SJT metodining afzalligi shundaki, u respondentga deklarativ 'men qonunga rioya qilaman' javobini emas, konkret vaziyatdagi tanlovni beradi. Biroq SJT ham tabiiy ravishda 'real xulq'ning o‘zi emas. Respondent testda ijtimoiy maqbul javobni tanlashi yoki vaziyat tafsilotlarini boshqacha tushunishi mumkin. Shuning uchun xodimning vaziyatli hukm natijasini treningdagi kuzatuv, strukturalashtirilgan suhbat va zarur hollarda ekspert bahosi bilan solishtirish foydali. Webster va

hammualliflarning turli tanlov kontekstlaridagi SJTlar bo‘yicha sistematik sharhi ularning mezon validligi o‘rtacha darajada bo‘lishini ko‘rsatadi, lekin bu natijani bevosita ichki ishlar huquqiy savodxonligiga ko‘chirish mumkin emas [19]. U faqat vaziyatli testning istiqbolli, ammo lokal validatsiyani talab qiladigan format ekanini ko‘rsatadi.

Kompleks diagnostikada 'ko‘p metod - bitta hukm' emas, 'ko‘p metod - dalillar profili' tamoyili ma'qul. Masalan, yuqori bilim + past vaziyatli qaror profili normani amaliy vaziyatga o‘tkazish bo‘yicha mashq zarurligini; o‘rtacha bilim + yuqori vaziyatli qaror profili esa amaliy tajriba bilan nazariy asoslash o‘rtasidagi nomutanosiblikni ko‘rsatishi mumkin. Qadriyat-munosabat ko‘rsatkichi past bo‘lsa, masala faqat qo‘shimcha ma'ruza bilan hal bo‘lmasligi ehtimol. Shu tarzda diagnostika jazolovchi tasnifdan ko‘ra rivojlantiruvchi individual yo‘nalish berishga xizmat qiladi.

Baholovchi ekspertlardan foydalaniladigan rolli vaziyat va suhbatlarda inter-rater ishonchlilik alohida tekshirilishi kerak. Kuzatuv mezonlari 'yaxshi gapirdi', 'to‘g'ri tutdi' kabi umumiy ifodalardan emas, konkret kuzatiladigan xatti-harakatlardan tuzilishi lozim: huquqiy asosni to‘g'ri ko‘rsatdi; vakolat chegarasini aytdi; fuqaroga qaror sababini tushuntirdi; muqobil yo‘lni ko‘rsatdi; noaniqlik yuzaga kelganda qo‘shimcha axborot so‘radi va hokazo. Baholovchilar oldindan kalibrlanmasa, bir xil xulq turlicha baholanishi mumkin.

Diagnostikaning etik tomoni ham metodik sifatning bir qismidir. Rivojlantiruvchi maqsadda yig'ilgan psixologik ma'lumotni intizomiy jazolash yoki yashirin seleksiya vositasiga aylantirish respondentning samimiyligini keskin pasaytirishi mumkin. Shuning uchun tadqiqot va malaka oshirish jarayonida maqsad, maxfiylik, ma'lumotdan foydalanish chegarasi va qayta aloqa tartibi oldindan belgilanadi. Agar vosita keyinchalik attestatsiya yoki xizmatga tanlovda qo‘llansa, bunday yuqori xavfli qaror uchun alohida validlik, adolatlilik va xatolik oqibatlari bo‘yicha dalillar talab etiladi [5].

Nazariy modelning yana bir jihati - huquqiy savodxonlikni vaqt bo‘yicha o‘zgaruvchi professional resurs sifatida ko‘rish. Qonunchilik yangilanadi, xodim yangi lavozimga o‘tadi, xizmat tajribasi ortadi va kasbiy vazifalar almashadi. Shu sabab diagnostika 'bir marta o‘lchab qo‘yiladigan shaxs xususiyati' emas. Davriy qayta baholash, ayniqsa yangi normativ tartiblar joriy etilgandan yoki malaka oshirishdan keyin, rivojlanish dinamikasini ko‘rsatishi mumkin. Bunda bir xil testni juda qisqa intervalda takrorlash yodlab olish effektini kuchaytirishi sabab parallel variantlar yoki yangi vaziyatli keyslar kerak bo‘lishi mumkin.

Xulosa. Ichki ishlar xodimlarida huquqiy savodxonlikni psixologik diagnostika qilish faqat bilim testlari bilan cheklanmasdan, keng qamrovli metodik tizim asosida amalga oshirilishi lozim. Bunda huquqiy savodxonlikning kognitiv-huquqiy, qadriyat-munosabat, xulqiy-vaziyatli, regulyativ-refleksiv va kommunikativ-protsessual komponentlarini alohida baholash maqsadga muvofiq. Ushbu komponentlarni o‘lchash huquqiy bilim mazmuni, unga munosabat, kasbiy

vaziyatlarda huquqiy me'yorlarni qo'llash, o'zini nazorat qilish, refleksiya va protsessual muloqot ko'rsatkichlarini kompleks o'rganish imkonini beradi. Shu sababli birgina self-report yoki bilim testi natijasiga tayanish yetarli emas, balki bilim testi, kasbiy keyslar va vaziyatli topshiriqlar (SJT), strukturalashtirilgan suhbat hamda kuzatuv ma'lumotlarini birlashtiruvchi multimethod yondashuvdan foydalanish metodik jihatdan asosli hisoblanadi.

Diagnostik vositani ishlab chiqishda dastlab konstruktning mazmuni va chegaralarini aniqlash, so'ngra itemlar va kasbiy keyslar bazasini shakllantirish, ekspertlar yordamida mazmuniy validlikni tekshirish, pilot tadqiqot asosida psixometrik tahlil o'tkazish hamda mahalliy sharoitda tashqi validatsiyani amalga oshirish zarur. Boshqa davlatlarda yaratilgan huquqiy ong va huquqiy savodxonlik shkalalari nazariy prototip sifatida qo'llanishi mumkin, biroq ularni O'zbekiston qonunchiligi, ichki ishlar tizimining xizmat terminologiyasi va kasbiy faoliyat xususiyatlariga moslashtirmasdan bevosita qo'llash maqsadga muvofiq emas. Empirik validatsiya yakunlanmaguncha turli ko'rsatkichlarni yagona integral ballga mexanik tarzda birlashtirish o'rniga profil asosida talqin qilish tavsiya etiladi. Mazkur metodik model dissertatsiya tadqiqotining metodik ta'minotini ishlab chiqish, ichki ishlar xodimlarining huquqiy savodxonligini diagnostika qiluvchi kompleks yaratish hamda rivojlantiruvchi dasturlar samaradorligini baholash uchun nazariy va metodik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining 2016-yil 16-sentabrdagi O'RQ-407-son "Ichki ishlar organlari to'g'risida"gi Qonuni // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. - URL: https://lex.uz/docs/3027843 (murojaat sanasi: 30.08.2026).

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 20-yanvardagi PQ-10-son "Ichki ishlar organlarini xalqchil professional tuzilmaga aylantirish va aholi bilan yanada yaqin hamkorlikda ishlashga yo'naltirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarori // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. - URL: https://lex.uz/uz/docs/6364837 (murojaat sanasi: 30.08.2026).

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 30-noyabrdagi PQ-23-son "Ichki ishlar organlari profilaktika inspektorlarining yuridik yo'nalishdagi bilimlarini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarori // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. - URL: https://lex.uz/docs/5748796 (murojaat sanasi: 30.08.2026).

4. Profilaktika inspektorlari uchun test sinovlari o'tkazildi // Bilim va malakalarni baholash agentligi. - 19.04.2022. - URL: https://uzbmb.uz/post/view/profilaktika-inspektorlari-uchun-test-sinovlari-o-tkazildi (murojaat sanasi: 30.08.2026).

5. American Educational Research Association, American Psychological Association, National Council on Measurement in Education. Standards for

Educational and Psychological Testing. - Washington, DC: AERA, 2014. - ISBN 978-0-935302-35-6.

6. Nunnally J. C., Bernstein I. H. Psychometric Theory. 3rd ed. - New York: McGraw-Hill, 1994. - 752 p.

7. DeVellis R. F. Scale Development: Theory and Applications. 4th ed. - Los Angeles: SAGE, 2017. - 262 p.

8. Lawshe C. H. A quantitative approach to content validity // Personnel Psychology. - 1975. - Vol. 28, No. 4. - P. 563-575. - DOI: 10.1111/j.1744-6570.1975.tb01393.x.

9. Messick S. Standards of validity and the validity of standards in performance assessment // Educational Measurement: Issues and Practice. - 1995. - Vol. 14, No. 4. - P. 5-8. - DOI: 10.1111/j.1745-3992.1995.tb00881.x.

10. Molotova V., Molotov A., Kashirsky D., Sabelnikova N. Survey for assessment of a person's legal consciousness: Development and preliminary validation // Behavioral Sciences. - 2020. - Vol. 10, No. 5. - Art. 89. - DOI: 10.3390/bs10050089.

11. Levi M. V., Svobodny F. K. New method approbation for the study of legal consciousness for law enforcement officers // Psychology and Law. - 2022. - Vol. 12, No. 4. - P. 110-124. - DOI: 10.17759/psylaw.2022120409.

12. McDaniel M. A., Hartman N. S., Whetzel D. L., Grubb W. L. III. Situational judgment tests, response instructions, and validity: A meta-analysis // Personnel Psychology. - 2007. - Vol. 60, No. 1. - P. 63-91. - DOI: 10.1111/j.1744-6570.2007.00065.x.

13. Christian M. S., Edwards B. D., Bradley J. C. Situational judgment tests: Constructs assessed and a meta-analysis of their criterion-related validities // Personnel Psychology. - 2010. - Vol. 63, No. 1. - P. 83-117. - DOI: 10.1111/j.1744-6570.2009.01163.x.

14. Tyler T. R. Procedural justice and policing: A rush to judgment? // Annual Review of Law and Social Science. - 2017. - Vol. 13. - P. 29-53. - DOI: 10.1146/annurev-lawsocsci-110316-113318.

15. Trinkner R., Cohn E. S. Putting the 'social' back in legal socialization: Procedural justice, legitimacy, and cynicism in legal and nonlegal authorities // Law and Human Behavior. - 2014. - Vol. 38, No. 6. - P. 602-617. - DOI: 10.1037/lhb0000107.

16. Fagan J., Tyler T. R. Legal socialization of children and adolescents // Social Justice Research. - 2005. - Vol. 18, No. 3. - P. 217-241. - DOI: 10.1007/s11211-005-6823-3.

FAN VA TA'LIM YANGILIKLARI
JURNALI

2026-yil
9(2)-son

Muassis - "FAN VA INNOVATSIYA YANGILIKLARI" MCHJ
Jurnal hamkori - «PROFI UNIVERSITY»

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2024-yil 24-may kuni № 454068-sonli guvohnoma bilan ro'yxatga olingan.

Jurnal 2024-yilda tashkil etilgan, 1 oyda bir marta o'zbek, tojik, qozoq, qirg'iz, qoraqalpoq, rus va ingliz tillarida nashr etiladi.

Tahririyat manzili: 190110, Toshkent shahri Uchtepa tumani, Bog'iston MFY, 14-mavze, 8-uy.

Telefonlar: +998 90 749 00 00
+998 90 749 77 77
+998 91 902 05 01
E-mail: saen_2024@mail.ru
Jurnal sayti: www.saen.uz
Telegram kanali: **https://t.me/saen_2024**

Maqolada keltirilgan fakt va ma'lumotlarning to'g'riligi uchun mualliflar mas'uldirlar.

"Fan va ta'lim yangiliklari" ilmiy-amaliy jurnali Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining qarori (25.08.2025 y., №374/5) bilan pedagogika va psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

ISSN: 3093-8694